

ШПИГУН СЕРЕД ІДЕЙ

Віктор Платонович Петров, радянський учений і автор модерністської прози, син священника і «шостий» з неокласиків, був шпигуном. І таки справжнім: з підписаною згодою, хоч і з туманно окресленими завданнями.

Точніше так: на момент, коли Віктор Платонович, науковець і автор роману «Дівчина з ведмедиком», опиняється в 1943 році в Німеччині, він уже шпигун. З кількалітнім досвідом конспірації. Не в підпіллі, проте в німецькій формі.

Це важить не лише як сильно інтригуючий і на-решті підтверджений факт, а передовсім з огляду на те, що абсолютна більшість текстів, поданих далі тут, написані Петровим-шпигуном. Точніше, Петровим-Бером і Петровим-Веріго. Хоч також і «просто» Петровим: від свого справжнього прізвища в німецькій еміграції Віктор Платонович не відмовився. Про псевдоніми ще поговоримо.

Що для нас як читачів може означати той факт, що перед нами тексти того, хто був шпигуном?

По-перше, слід зауважити, що Петров був — серед іншого — і шпигуном теж. Бо ще — етнографом, археологом, філологом, прозаїком, почасти істориком та антропологом, і точно — організатором науки. Зводити його лише до «бондіанства» — сильно звужувати. Через це виникає й принципове «по-друге»: а що власне шпигунського в цих текстах, де шукати сигналів того, що писав їх конкретно Петров-шпигун? Тобто чи є ця його іпостась аж такою визначальною в момент, коли він сідає писати? Бо ж на еміграції до немалою переліку «ким Петров є» додається ще дещо: історіософ, філософ, культуролог. Публіцист. Менталітет: таке прізвисько йому дадуть українські кола в Німеччині.

Так, тепер ми знаємо, що псевдо Бер було погоджено зі спецслужбами як сигнал установлення зв'язку ще на початку 1942 року, перед закидуванням за лінію фронту: підпишеш таким чином статтю — значить, виходиш на контакт зі зв'язковими¹. (Хто й чому запропонував Бера, незрозуміло. Бо і розшифровка «біологічний еквівалент рентгену», і буцімто альянсу на однойменного польського археолога — це лише гіпотези.) Але, в будь-якому разі, про зміст у домовленостях не йшлося: підпис підписом, а контент довільний. Як цією вольністю розпорядився автор «Доктора Серафікуса» та «Романів Куліша»? Хочеться сказати: на повну. Максимально. Та про все по черзі. Бо науковець таки передував агенту.

Перший текст у цій книжці початково друкувався в серйозному науковому збірнику, називається

¹ Принагідно дякую дослідникові Едуардові Андрющенку за розмови та консультації з приводу шпигунського періоду життя Віктора Платоновича Петрова.

він «Куліш і Шевченко» — і позначає собою роки наукового зеніту Петрова: робота в Академії наук, посада голови Етнографічної комісії, у 1930 році — докторат, щоправда, з філології. А тема якраз про сірого кардинала всього нашого ХІХ століття: «Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія. Творчість». Тобто йдеться про період опісля ліквідації Кирило-Мефодіївського братства та після арешту. Кризовий час. Але важливіше, що мова саме про Куліша — людину-оркестр і матричну фігуру для української культури: коли великі амбіції та непростий — прямо важкий — характер поєднуються із шаленою працьовитістю та різнобічними компетенціями. «Несамовитому Паньку» присвячена ще одна книга Віктора Платоновича — з двозначною назвою «Романи Куліша».

Фактично, паралельно пишуться два тексти в різних модусах — науковому й дещо белетризованому. Пише й підписує їх своїм іменем Петров, але Домонтович також тут присутній. «Псевдонім як спосіб літературної творчості, маскування як певний спосіб художнього стилю характеризують творчу маніру нашого письменника». Це так літератор про автора «Чорної ради». Гм-м.

Звідки цей інтерес до Куліша? Вочевидь, він і у Віктора Платоновича, і в Миколи Костьовича Зерова, неформального лідера примарної групи неокласиків, одного кореня: контршевченківська (чи хоча би паралельна до нього) лінія в українській літературі. Хто, якщо не Кобзар? Кого він затінив? І хто «нам», тобто інтелектуалам-гуманітаріям 1920-х, ближчий, ба навіть важливіший? Звісно, Куліш. Нестабільний, іскристий, суперечливий. Інтелектуал, а не геній. Не

КУЛІШ І ШЕВЧЕНКО

(До історії їх взаємовідносин в 1843–1844 роках)

*Перша публікація: Шевченко та його доба : зб. 1 / ред. акад.
С. Єфремов, М. Новицький, П. Филипович. — Київ : ДВУ, 1925. —
С. 57–79.*

Підпис: Віктор Петров.

Друкується за першою публікацією.

I

У нас немає певних фактів, щоб на підставі їх з остаточною документальною точністю ствердити, коли саме Куліш познайомився з Шевченком. Деякі відомості для освітлення цього питання подав був Куліш у «Нові» за 1885-й рік¹ і в «Правді» за 1868-й. Хоч у цих статтях і не зазначено, коли побачились Куліш з Шевченком, — Куліш взагалі в своїх автобіографічних споминах уникає хронологічних дат, — але все ж таки свідчення «Правди»² дає нам визначений *terminus a quo*. Куліш

¹ П. Куліш. Воспоминания о Н.И. Костомарове. — «Новь», — 1885. — Т. IV. — № 13. — С. 64. (Тут і далі, якщо не зазначено іншого, примітки автора. — Прим. упоряд.)

² «На той час, як пробував Куліш учителем в Києві, шукав спoznання з ним молоденький студент університетський Білозерський Василь. Спізнались вони й зробились великими приятелями... Слідом за тим йшло спізнання з Шевченком... (Правда: «Жизнь Куліша». — 1868. — С. 285). В споминах В. Білозерського (рукопис споминів переховується в Кулішівському Архіві УАН) сказано, що він з Кулішем познайомився восени 1842-го р. У В.І. Шенрока («П.А. Кулиш. Биограф. очерк». — Киев. Стар. — 1901. — Кн. III. — С. 465) невірно названо 1843-й рік. Що Куліш познайомився з В. Б-м дійсно в другій половині 1842-го р., це видно з листа Куліша до Мик. Дан. Білозерського. Цей лист, писаний Кулішем 14-го вересня 1842-го року, стверджує дату, що подав В. Б-й у споминах.

познайомився з Шевченком не раніш, як він спізнався з В. Білозерським. «Слідом за тим шло спізнання з Шевченком», — сказано в «Правді». Коли ж саме це спізнання могло статися? О.Я. Кониський висловлює гадку, що Шевченко був у Києві восени 1843-го року³, але цій його думці суперечить лист Кулішів до Шевченка. Цей лист, писаний р. 1843-го жовтня 20-го, становить *terminus ad quem*. На підставі цього листа ми мусимо стверджувати, що Куліш познайомився з Шевченком до жовтня. В жовтні вони не могли зустрінутись у Києві, бо, як видно з цього листа, на той час Шевченка в Києві не було й сюди він їхати не збирався... «Шкода, — пише Куліш, — что не будете въ Кіевѣ, А мнѣ бы очень пригodiлось поговоpить съ Вами кой-о-чемъ»⁴. Не бачившись в жовтні, вони могли зустрінутись до Кулішевого від'їзду з Києва, а Куліш того року виїхав з Києва на початку липня місяця⁵ й повернувся додому тільки в жовтні. Беручи все це на увагу, прийдеться припустити, що Куліш з Шевченком познайомився в першій половині р. 1843-го. Наше припущення має за собою вказівку самого Шевченка, що на допиті в III-му Відділі зазначив: «Съ Кулѣшемъ я познакомился въ

³ О. Кониський. Т. Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. — Львів, 1898. — Т. 1. — С. 122, 123, 130, 131. Його ж. Жизнь укр. поэта Т. Шевченка. — Одесса, 1898. — С. 165-166.

⁴ Н. Стороженко. Новые матерьялы для биографии Шевченка. — Киев. Стар. — 1900. — Кн. IX. — Т. LXX. — С. 302. — Цитати з листів (що, здебільша, друкуються вперше) подано правописом оригіналу. — В. П.

⁵ Див. листи Куліша од 31-го липня 1843-го р. з с. Олександровки Чигир. П. і з Гуманя од 14-го серпня того ж року. — Киев. Стар. — 1899. — Т. LXIV. — Кн. 11. — С. 189, 191. Див. також послужний список у В.І. Шенрока. о.с. — Киев. Стар. — 1901. — Кн. II. — С. 177 і у М. Лободовського. — Киев. Стар. — 1899. — Кн. IX.

не поэт и не артист. К услугам гостя моего явился графинчик запеканки.

— Бач, яку вони горілку п'ють! — воскликнул добродушно Шевченко, осушив чарку!»²

«Тут уже й пішло справдешнє січове балакання, а далі й співи (Шевченко мав голос пречудовий, а Куліш знає незліченну силу пісень). Почали потім їздити навкруги Київа, рисувати, рибу за Дніпром ловити»³.

Справді, перша зустріч була характерна!.. За характерність, що завсіди властивою була Шевченкові, Куліш назвав його в одному місці «Ганжею Андибером», а в другому — «гайдамакою». Шевченко приніс із собою на Україну маніру триматись, що, як свідчить Куліш, «не чужою була запорозького цинізму», маніру поводження, що її засвоїв Шевченко в майстерні Брюллова, де панували звичаї мистецької богеми⁴. Своім запитанням: «...А вгадайте хто?» і словами: «Чи нема в вас чарки горілки?», зверненими до особи, що її він бачив уперше, Шевченко хтів і сюди, в відношення з Кулішем, внести безцеремонну атмосферу артистичного богемного життя. Для Шевченка, очевидно, безперечною уявлялась та істина, що між двома артистами, «годованцями муз», нема місця офіційним умовностям, що їх додержується міщанське філістерське громадянство. Для Шевченка, що образ поета малював, наслідуючи романтиків⁵, близьким

² Новь. — 1885. — № 13. — С. 64.

³ Правда. — 1868. — С. 285.

⁴ В «Нові» Куліш пише, що Костомарова «на первых порах коробила Шевченкова манера, не чуждая запорожского цинизма».

⁵ Див. П. Филипович «Шевченко і романтизм» // Зап. Іст.-філ. від. — Київ. 1924. — Т. IV. — С. 12.